

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

รูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรและพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร
Teaching Style of Thai Classical Dance of Generosity and Behavior of Preschool Children in Learning
of Thai Classical Dance of Generosity

พัชรินทร์ ร่มโพธิ์ชื่น (Patcharin Rompochuen)¹

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องรูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรและพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) ศึกษารูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทร และ 2) ศึกษาพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ รวมทั้งศึกษาจากเอกสาร เพื่อทำการวิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูลที่ได้ให้ตรงตามวัตถุประสงค์ โดยใช้ข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิเป็นความรู้เบื้องต้น ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรมี 4 รูปแบบประกอบกัน คือ (1) การสอนแบบสาธิต (2) การสอนแบบฝึกปฏิบัติ (3) การสอนซ่อมเสริม และ (4) การสอนแบบให้ปฏิบัติจริง สำหรับพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ที่เห็นเด่นชัดที่สุด คือ (1) การสังเกต (2) ความอยากรู้ และกล้าถาม (3) ความแข็งแรงของร่างกาย (4) การควบคุมอารมณ์ และ (5) การเข้าสังคม ซึ่งทำให้เด็กปฐมวัยเกิดการพัฒนาที่ดีขึ้น คือ (1) พัฒนาการทางร่างกาย เป็นวัยที่สามารถควบคุมร่างกายได้ตามความต้องการของตน สามารถทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง (2) พัฒนาการทางอารมณ์ เด็กปฐมวัยเริ่มเรียนรู้การแสดงพฤติกรรมตอบสนองอารมณ์จากคนใกล้ชิดรอบข้าง ธรรมชาติของอารมณ์แสดงออกอย่างเปิดเผย ไม่ซับซ้อน หรือแปรปรวนง่าย (3) พัฒนาการทางสังคม เด็กปฐมวัยมีการปรับตัวและเรียนรู้ มีวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนใหม่และบุคคลแวดล้อมในสถานศึกษา และ (4) พัฒนาการทางสติปัญญา เด็กปฐมวัยมีพัฒนาการทางด้านภาษา สามารถใช้ภาษาพูดและฟังที่เป็นประโยคได้ ชอบเลียนแบบลักษณะท่าทาง อยากรู้อยากเห็น ข้างสงสัย ชอบจินตนาการ ชอบซักถาม แต่สำหรับด้านความจำยังอยู่ในวงจำกัด

คำสำคัญ นาฏศิลป์เอื้ออาทร เด็กปฐมวัย รูปแบบการสอน พฤติกรรมการเรียน

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปะการแสดง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี e-mail: bualoy_pui@hotmail.com

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

Abstract

Teaching style of Thai classical dance of generosity and behavior of preschool children in learning of Thai classical dance of generosity, the objectives in order to see 1) studying of teaching style of Thai classical dance of generosity and 2) studying of behavior of preschool children in learning of Thai classical dance of generosity, used qualitative methodology, collecting data by participatory observation and information interviews and studying documents in order to analyze data and present data obtained to be consistent with the objective, by using secondary data. It was found from the research that teaching style of Thai classical dance of generosity are (1) teaching demonstration (2) teaching practice (3) teaching supplement and (4) practical teaching, and behavior of preschool children in learning of Thai classical dance of generosity, noticeable are (1) observation (2) curiosity and courage to ask (3) strength of the body (4) emotional control and (5) sociability, these made preschool children better are (1) physical development, can control the body as needed and do many activities (2) emotional development, learn to express their emotions to people around them (3) social development, adapted and learned and build relationships with new friends and (4) stimulate development, language development, can speak and listen to sentences, like imitation, want to know, suspicious, like imagination, like asking but memory is limited.

Keywords: Thai classical dance of generosity, Preschool children, Teaching style, Behavior in learning

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

บทนำ

นาฏศิลป์ คือ ศิลปะแห่งการฟ้อนรำ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2515: 131) เป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่แสดงออกโดยใช้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย คือ ศีรษะ ใบหน้า แขน ลำตัวและขา ถูกถ่ายทอดออกมาให้เห็นเป็นภาพจากลักษณะท่าทาง สีหน้าและแววตา เพื่อสื่อความหมายหรือเจตนาอารมณ์ ซึ่งทำให้นาฏศิลป์ไทยเป็นศิลปะในการแสดงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ดังนั้นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนนาฏศิลป์ไทย จึงมุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้รู้จักการแสดงออกทางศิลปะด้วยการเคลื่อนไหวร่างกาย มีความสนุกสนานเพลิดเพลิน มีความรู้ ความเข้าใจ รวมถึงทักษะการเคลื่อนไหวของร่างกาย เกิดจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ ฝึกความเชื่อมั่นในตนเองและสร้างเสริมบุคลิกภาพให้สวยงาม (บังอร อนุเมธางกูร, 2542: 82-84) การจัดการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทย เนื่องจากเป็นวิชาที่เน้นฝึกทักษะปฏิบัติ ครูผู้สอนจึงต้องมีความรู้ ความสามารถ และมีความชำนาญเฉพาะทาง จึงจะสามารถถ่ายทอดให้กับผู้เรียนได้ (รจนา สุนทรานนท์, 2555)

วิธีการสอนนาฏศิลป์ไทย เริ่มสอนจากง่ายไปหายาก โดยฝึกการใช้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ให้ครบกระบวนการลีลาท่าทำ และเลือกบทเพลงง่าย ๆ ในการสอนก่อน เนื้อหาที่สอนสังเกตจากความสามารถของผู้เรียน อาจมีการปรับเปลี่ยนแปลงท่าจากยากให้ง่ายขึ้น แต่ยังคงรักษาแบบแผนเดิมเอาไว้ โดยสอนปฏิบัติทีละท่าอย่างละเอียดและแม่นยำ ครูผู้สอนต้องคอยสังเกตและเตือนผู้เรียนอยู่เสมอให้ผู้เรียนรักษาลีลาท่าที่ให้อยู่ในแบบแผน ในระหว่างที่มีการเรียนการสอนครูต้องจับท่าให้กับผู้เรียนอยู่เสมอ ไม่ใช่ร่าหน้าอย่างเดียว มีการใช้นาฏยศัพท์หรือคำง่าย ๆ เพื่อความสะดวกในการเรียนและการจำท่า ฝึกหัดให้ผู้เรียนร้องเพลงประกอบท่าทำ เพื่อประโยชน์ในการฝึกซ้อมด้วยตนเองและเป็นการผ่อนคลายครูผู้สอนอีกทาง เพราะครูต้องอธิบายท่าทำขณะร้องด้วย อีกทั้งยังมีการเปรียบเทียบท่าทำที่มีความคล้ายคลึงกัน หรือตรงข้ามกัน โดยอธิบายให้เห็นชัดเจนทั้งท่าทำและชื่อท่า เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน (เรณู โกศินานนท์, 2519: 17-18)

การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้มีประสิทธิภาพมีรายละเอียดดังนี้ คือ (1) การสอนแบบสาธิต เป็นการสอนที่ครูแสดงหรือกระทำให้ดูเป็นตัวอย่างพร้อม ๆ กับการอธิบาย เน้นให้ผู้เรียนสังเกตและปฏิบัติตาม (2) การสอนแบบฝึกปฏิบัติ เป็นการฝึกฝนซ้ำ ๆ เน้นให้ผู้เรียนเกิดทักษะ (3) การสอนแบบให้ปฏิบัติจริง : Performance Test จัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเผชิญกับสถานการณ์จริง โดยฝึกปฏิบัติจริง เน้นให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เหตุการณ์ด้วยตนเอง (4) การสอนแบบบรรยาย ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญเพราะต้องรับฟังข้อมูล (5) การสอนแบบกลุ่มสัมพันธ์ ยึดกลุ่มเป็นหลักในการทำกิจกรรม โดยผู้เรียนรู้จักทำงานเป็นกลุ่ม รู้จักปรับตัว และมีความห่วงใย (6) การสอนซ่อมเสริม เป็นการสอนสำหรับผู้เรียนที่ไม่ผ่านจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ (7) การสอนทักษะ เป็นการสอนที่เกิดจากการเรียนรู้ แล้วพัฒนามาเป็นความสามารถ (ไพโรจน์ คะเชนทร์, ไม่ปรากฏปี)

ในบริบทของนาฏศิลป์ไทยภายใต้สังคมและวัฒนธรรมไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือมีการรับวัฒนธรรมการแสดงจากต่างชาติเข้ามา ได้แก่ วัฒนธรรมการแสดงของประเทศเกาหลี วัฒนธรรมการแสดงของประเทศญี่ปุ่น และวัฒนธรรมการแสดงของประเทศอื่น ๆ ทั้งของเอเชียและยุโรป เป็นต้น นาฏศิลป์ไทยจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเอง เพื่อตอบสนองตามความต้องการของมนุษย์ ซึ่งบทบาทและความสำคัญที่เห็นเด่นชัดในปัจจุบัน คือ บทบาททางด้านการศึกษา การเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยที่ถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานจนถึงระดับปริญญา มีหน้าที่ทำนุบำรุงรักษาศิลปะการแสดงโดยตรง และยังมีสถานศึกษาภาคเอกชนที่มีการเรียนการสอนนาฏศิลป์ให้แก่เยาวชนและบุคคลที่สนใจ เพื่อส่งเสริมความสามารถและบุคลิกภาพรวมถึงส่งเสริมลักษณะนิสัยอีกด้วย นาฏศิลป์ไทยถูกจัดให้อยู่ในความดูแลของหน่วยงานรัฐกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ทำหน้าที่อนุรักษ์ และถ่ายทอดให้แก่เยาวชนรวมทั้งคนในสังคม โดยใช้การศึกษาเป็นตัวขับเคลื่อนผลผลิต โดยจัดให้มีการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยในสถานศึกษาอย่างเป็นระบบ ได้แก่ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7 The 7th STOU National Research Conference

วิทยาลัยนาฏศิลป์ มหาวิทยาลัยของรัฐ และมหาวิทยาลัยราชภัฏต่าง ๆ เป็นต้น และมีการจัดตั้งหน่วยงานทางราชการที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมการแสดงของไทยซึ่งเป็นมรดกประจำชาติ มีการจัดองค์กรระดับกระทรวง ซึ่งมีหน้าที่ผลิต ปลูกฝัง จิตสำนึก ช่วยกันส่งเสริมและเผยแพร่ พร้อมทั้งยกย่องเกียรติคุณให้แก่บุคคลที่ทำคุณประโยชน์และศิลปินที่ควรค่าแก่การสรรเสริญ สร้างภาพลักษณ์ของชาติไทยให้เป็นที่ยอมรับในระดับสากล (ประวิทย์ ฤทธิบุลย์, 2558)

จากบทบาทที่แสดงถึงคุณค่าและความสำคัญของวิชานาฏศิลป์ ทำให้มองเห็นว่าศิลปะเป็นกิจกรรมสร้างสรรค์มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ของเด็กในช่วงปฐมวัย เพราะส่งเสริมพัฒนาการและทักษะของเด็ก ดังนี้ (1) พัฒนาการทางด้านร่างกาย เช่น พัฒนาการทางด้านกล้ามเนื้อใหญ่และกล้ามเนื้อเล็ก พัฒนาการประสาทสัมผัสระหว่างตากับมือ (2) พัฒนาการทางด้านสังคม มีทักษะในการทำงานร่วมกับผู้อื่น เรียนรู้กันและกัน แลกเปลี่ยนและยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักแบ่งปัน (3) พัฒนาการทางด้านอารมณ์และจิตใจ สร้างความเชื่อมั่นในตนเอง เห็นคุณค่าและภูมิใจในตนเอง คิดดีและชื่นชมผลงานของผู้อื่น สร้างวินัยและความรับผิดชอบ มีสุนทรียภาพ (4) พัฒนาการทางด้านสติปัญญา มีความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ รู้จักคิดและชี้แจงเหตุผล สังเกตและเปรียบเทียบ เป็นต้น (ชนดิพร ศรีนนท์, 2554, ธันวาคม)

เด็กปฐมวัย คือ เด็กช่วงอายุ 4 – 6 ขวบ เป็นวัยที่มีความก้าวหน้าทางพัฒนาการในทุกๆ ด้าน ดังนี้ (1) พัฒนาการทางร่างกาย เป็นวัยที่สามารถควบคุมร่างกายได้ตามความต้องการของตน สามารถทำกิจกรรมหลายๆ อย่าง ชอบกระโดดโลดเต้น ปีนป่าย (2) พัฒนาการทางอารมณ์ เด็กวัยนี้เริ่มเรียนรู้การแสดงพฤติกรรมตอบสนองอารมณ์จากคนใกล้ชิดรอบข้าง ธรรมชาติของอารมณ์แสดงออกอย่างเปิดเผย ไม่ซับซ้อน หรือแปรปรวนง่าย (3) พัฒนาการทางสังคม เป็นวัยที่ต้องมีการปรับตัวและเรียนรู้ วิธีการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนใหม่และบุคคลแวดล้อมในสถานศึกษา เด็กจะเรียนรู้ในการแสดงพฤติกรรมที่ทำให้คนอื่นยอมรับ และปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมใหม่ แต่เด็กวัยนี้ยังยึดตนเองเป็นศูนย์กลางอยู่ (4) พัฒนาการทางสติปัญญา เด็กวัยนี้มีพัฒนาการทางด้านภาษา สามารถใช้ภาษาพูดและฟังที่เป็นประโยคได้ ชอบเลียนแบบลักษณะท่าทาง อายากรู้อยากเห็น ช่างสงสัย ชอบจินตนาการ ชอบซักถาม แต่สำหรับด้านความจำอยู่ในวงจำกัด (อัปสรสิริ เอี่ยมประชา, 2547, กุมภาพันธ์)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าการเรียนนาฏศิลป์ไทยเป็นการปลูกฝังให้เยาวชนได้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญในศิลปะแขนงนี้ และการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนที่สนใจในนาฏศิลป์ไทยได้เข้ามาเรียนรู้อีกทางหนึ่งด้วย โดยผู้วิจัยมุ่งเน้นการศึกษาถึงรูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรและพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร

วัตถุประสงค์การวิจัย

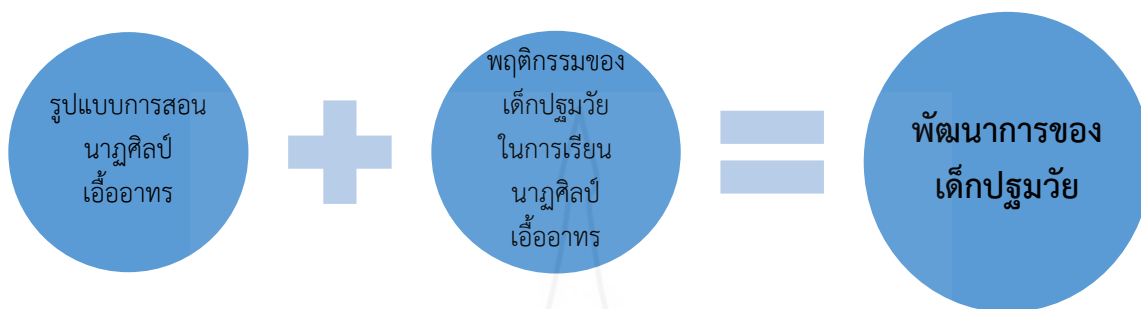
1. ศึกษารูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทร
2. ศึกษาพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่ศึกษาเจาะจง คือ ศึกษาถึงรูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทร และ พฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร วันเสาร์และวันอาทิตย์ เวลา 10.00 – 12.00 น. (แฟนเพจ : www.facebook.com/pui.thaidanceclass) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ โดยมีกระบวนการดังต่อไปนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลการศึกษาในครั้งนี้ เป็นนักเรียนในชั้นเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร สอนรำไทยฟรีโดยครูปุย เด็กปฐมวัย ช่วงอายุ 4 – 7 ขวบ มีจำนวน 4 คน รายละเอียดดังนี้ อายุ 4 ขวบ 1 คน, อายุ 5 ขวบ 2 คน และอายุ 6 ขวบ 1 คน โดยผู้วิจัยคัดเลือกเด็กปฐมวัยที่มาเรียนสม่ำเสมอ
2. ศึกษาจากเอกสาร รวบรวมและวิเคราะห์ผลการศึกษา และงานวิชาการ เกี่ยวกับพัฒนาการของเด็กปฐมวัย เพื่อดำเนินการในการสังเกต
3. เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยวิธีสังเกตกลุ่มเด็กปฐมวัยแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน
4. สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกับผู้ปกครองของนักเรียนเด็กปฐมวัยในชั้นเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทรถึงพัฒนาการของเด็ก และความตั้งใจที่ผู้ปกครองต้องการให้เด็กได้เรียนรู้ในชั้นเรียนนี้

หลังจากนั้น สร้างข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม โดยใช้วิธีการอุปนัย และจำแนกชนิดข้อมูล เพื่อนำมาวิเคราะห์ โดยใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาอ้างอิง ข้อมูลบางส่วนที่ไม่สามารถใช้ทฤษฎีในการอ้างอิงได้ ผู้วิจัยได้ใช้สามัญสำนึกหรือประสบการณ์ของผู้วิจัยเอง ซึ่งนำเสนอข้อมูลในลักษณะอภิปรายเชิงพรรณนา เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้

ผลการวิจัย

การจัดการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยสำหรับเด็กปฐมวัย ในชั้นเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร สอนรำไทยฟรีโดยครูปุย วันเสาร์และวันอาทิตย์ เวลา 10.00 – 12.00 น.

1. นาฏศิลป์เอื้ออาทร

นาฏศิลป์เอื้ออาทร เป็นชั้นเรียนนาฏศิลป์ไทยสำหรับผู้สนใจในศิลปะการแสดงไทยได้เข้ามาสัมผัสและเรียนรู้ เพื่อผู้เข้าเรียนได้นำวิชาความรู้ไปใช้แสดงในงานต่าง ๆ หรืออาจนำไปใช้สอบเข้าเรียนได้ โดยไม่มีการจำกัดอายุ เพศ ระดับ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

การศึกษา และไม่เก็บค่าใช้จ่าย ประกอบกับสถานที่เรียนเป็นบ้านของญาติ อยู่ระหว่างซอยประชาชื่น 37 – 38 เปิดการเรียนการสอนทุกวันเสาร์และวันอาทิตย์ ช่วงเวลา 10.00 – 12.00 น. ดำเนินการสอนโดย นางสาวพัชรินทร์ ร่มโพธิ์ชื่น จบการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร และจบการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขานาฏศิลป์และการละคร (เกียรตินิยมอันดับสอง) มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ปัจจุบันประกอบอาชีพอาจารย์สาขาศิลปะการแสดง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

2. การแบ่งชั้นเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร

นาฏศิลป์เอื้ออาทร แบ่งชั้นเรียนสำหรับเด็กออกเป็น 2 กลุ่มชั้นเรียน ดังนี้

2.1 เด็กเล็ก อายุ 4 – 7 ขวบ มุ่งเน้นให้เด็กเรียนรู้และปฏิบัติท่าร่ายรำพื้นฐานได้ เช่น มือจีบ มือวง การย่อเท้า การเอียงศีรษะ เพลงที่ใช้สอน ได้แก่ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ระบายอิฐฐาน ระบายพระขวัญ เชิงกระต๊อบข้าวเหนียว ระบายรีกีส ระบายดอกบัว ฟ้อนเงี้ยว

2.2 เด็กโต อายุ 8 – 12 ปี มุ่งเน้นให้เด็กเรียนรู้และปฏิบัติเพลงสำหรับการแสดงนาฏศิลป์ ได้แก่ ระบายเทบบันเทิง ระบายศรีวิชัย ระบายบ่เล็ก ระบายฉายพราหมณ์ (ฉบับตัด) ฟ้อนแพรวากาฬสินธุ์

กลุ่มนักเรียนปฐมวัย ในชั้นเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร สอนรำไทยฟรีโดยครูบุญ จัดอยู่ในช่วงอายุ 4 – 6 ขวบ ที่มาเรียนสม่ำเสมอ มีจำนวน 4 คน ดังรายชื่อต่อไปนี้

- (1) เด็กหญิงนันทน์ภัส วัชรถาวรศักดิ์ ชื่อเล่น : จิกซอร์ อายุ 6 ขวบ
- (2) เด็กหญิงมินดา เนียมโรสง ชื่อเล่น : ถั่วตัด อายุ 5 ขวบ
- (3) ไม่ทราบชื่อ – นามสกุล ชื่อเล่น : ที่รัก อายุ 5 ขวบ
- (4) เด็กหญิงรัฐชิตา พนมลักษณะจิต ชื่อเล่น : เพ้ย เพ้ย อายุ 4 ขวบ

3. การเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยสำหรับเด็กปฐมวัย

การเรียนนาฏศิลป์เบื้องต้นสำหรับเด็กปฐมวัย คุณครูฝึกเด็ก ๆ ให้รู้จักวิธีการตัดมือและตัดขาทั้งสองข้าง โดยนับ 1 – 20 พร้อม ๆ กัน จากนั้นจึงสอนท่าร่ายรำที่ใช้แสดง ได้แก่ ตั้งวง วงแบ จีบคว่ำ จีบหงาย จีบส่งหลังแขนตึง เอียงศีรษะ ก้าวเท้า ยกเท้า ปะเท้าหรือดบเท้า ย่ำเท้า กระทุ้งเท้า กระดกเท้า เป็นต้น

ลักษณะของเพลงที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนนาฏศิลป์สำหรับเด็กปฐมวัย เป็นเพลงที่มีเนื้อร้องจำได้ง่าย โดยมีการร้องซ้ำอีกครั้งเมื่อจบเพลง โดยเพลงแรกที่ใช้สอน คือ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ระบายอิฐฐาน ระบายพระขวัญ เชิงกระต๊อบข้าวเหนียว ระบายดอกบัว ระบายรีกีส และฟ้อนเงี้ยว เป็นต้น ยังมีเพลงอื่น ๆ ที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนสำหรับเด็กโต ช่วงอายุ 7 – 12 ปี ได้แก่ ระบายศรีวิชัย ฟ้อนแพรวากาฬสินธุ์ เป็นต้น

วิธีสอนนาฏศิลป์ สำหรับเพลงนาฏศิลป์ที่มีเนื้อร้อง เริ่มจากสอนท่าทางด้วยปากเปล่าทีละประโยคจนคล่อง แล้วจึงร่ำท่าทางเข้ากับเพลง และผู้เรียนร้องเพลงตามไปด้วย เพราะในระหว่างที่ร่ำท่าทางเข้ากับเพลงนั้น ครูผู้สอนอธิบายท่าทางประกอบไปพร้อมกันกับเนื้อเพลง เมื่อผู้เรียนร่ำท่าทางจนคล่องแล้ว ครูผู้สอนจึงปล่อยให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติด้วยตัวเอง ไม่มีครูผู้สอนร่ำท่าทางนำ

4. การแสดงนาฏศิลป์เอื้ออาทรของเด็กปฐมวัย

เมื่อมีการแสดงครูผู้สอนจะเลือกเพลงที่ได้สอนเด็กไปแล้ว และเด็กปฏิบัติได้ดีในชั้นเรียน อย่างเช่น มีการว่าจ้างให้เด็ก ๆ ไปแสดงในงานทำบุญพระใหม่ ในการว่าจ้างครั้งนี้ คุณครูได้เลือกเพลงระบายพระขวัญให้เด็ก ๆ ปฐมวัยขึ้นแสดง

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

โดยก่อนการแสดง 1 สัปดาห์ ทางนางสาวพัชรินทร์ ร่มโพธิ์ชื่น ผู้สอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรได้นัดซ้อมและจัดแถวให้ พร้อมกับจัดเตรียมเสื้อผ้าและเครื่องประดับให้กับการแสดงชุดนี้ และในวันแสดงจริง เด็ก ๆ ได้รับความจำคนละ 250 บาทจากเจ้าภาพของงาน และของขวัญอีก 1 ชิ้น เป็นรางวัลตอบแทน

1. พฤติกรรมการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทรของเด็กปฐมวัย

พฤติกรรมการเรียนของเด็กปฐมวัย ในชั้นเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ที่มาเรียนสม่ำเสมอ มีจำนวน 4 คน ดังรายชื่อต่อไปนี้

1.1 เด็กหญิงนันทน์ภัส วัชรถาวรศักดิ์ ชื่อเล่น : จิกซอร์ อายุ 6 ขวบ

พฤติกรรมในชั้นเรียนของเด็กหญิงนันทน์ภัส วัชรถาวรศักดิ์ (จิกซอร์) เป็นเด็กโตที่สุดในกลุ่มของเด็กปฐมวัย มีกิริยาท่าทางเรียบร้อย ออมคำพูด หน้ายิ้มเรียบเฉย ไม่แสดงออกทางอารมณ์ มีความตั้งใจเรียนดี สนใจและใส่ใจในทุกบทเพลงที่สอน และอยากที่จะเรียนรู้เพลงอื่น ๆ ที่สอนให้กับเด็กโต เช่น เพลงระบำศรีวิชัย รำแม่บทเล็ก ฟ้อนแพรวาภาพสินธุ์ เป็นต้น ช่วงสังเกตในช่วงที่มีการเปลี่ยนท่ารำ จากท่าหนึ่งไปอีกท่าหนึ่ง เก็บรายละเอียดทุกท่วงท่ารำได้ดี มีความจำดีทั้งในเรื่องบทเพลงและท่ารำ มีความกล้าซักถามเพื่อตอบข้อสงสัยในการทำท่ารำด้วยตนเอง อย่างเช่น เพลงฟ้อนเงี้ยว มีความสงสัยในการทำท่าเท้าช่วงทำนองเพลง มง-ชะะ-มง-ชะะ-ชะะ-มง-ตะ-ลุ่ม-ตุ้ม-มง และเพลงฟ้อนแพรวาภาพสินธุ์ มีความสงสัยในการทำท่ามือและท่าเท้า ซึ่งมีหลายท่าในบทเพลงนี้ เป็นต้น ไม่มีอาการดื้อ ขน หรืออแง เมื่อเรียนรำไม่ไหวจะเดินมาบอกครูผู้สอนว่า “หนูเหนื่อยค่ะ”

ผู้ปกครองที่มาดูแลเด็กหญิงนันทน์ภัส วัชรถาวรศักดิ์ (จิกซอร์) เป็นคุณพ่อ โดยปกติน้องจิกซอร์เรียนบัลเล่ต์เพื่อฝึกในเรื่องความสามารถทางการแสดงออกบนเวทีและเรียนว่ายน้ำเพื่อให้ออกกำลังกายเป็นประจำ ซึ่งเป็นรายวิชาที่ทางโรงเรียนจัดสอนเพิ่ม และทั้งคุณแม่คุณพ่อต้องการสนับสนุนให้เรียนนาฏศิลป์ไทย โดยตั้งใจให้น้องจิกซอร์มีความกล้าแสดงออกในอีกด้านหนึ่ง มีสังคมเพื่อนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่ใช่เพื่อนในโรงเรียน เป็นต้น

1.2 เด็กหญิงมินดา เนียมไธสง ชื่อเล่น : ถั่วตัด อายุ 5 ขวบ

พฤติกรรมในชั้นเรียนของเด็กหญิงมินดา เนียมไธสง (ถั่วตัด) มีความตั้งใจเรียนเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพราะเมื่อมีเพื่อนสนิทมาร่วมเรียนด้วยจะติดเล่นและไม่ตั้งใจเรียน ครูผู้สอนต้องคอยปราม ในระหว่างที่เรียนรำถ้าเพลงที่ใช้สอนมีเนื้อเพลงน้องถั่วตัดจะร้องเสียงดังถึงแม้ว่าจะออกเสียงไม่ถูกคำร้องก็ตาม เพราะน้องถั่วตัดเป็นเด็กที่ลิ้นไก่สั้น พูดไม่ชัด ครูผู้สอนจึงแนะนำให้อำปากกว้าง ๆ เพื่อการออกเสียงจะได้ชัดเจนขึ้น ครูผู้สอนแก้ไขคำที่ออกเสียงผิดให้ถูกต้อง และครูผู้สอนแก้ไขลักษณะการก้าวเท้าที่ไม่เปิดปลายเท้าออก การถ่ายเทน้ำหนักตัวเวลาก้าวเท้าไปข้างหน้าต้องยกส้นเท้าหลัง การกระดกเท้า เท้าที่กระดกหลังต้องกดปลายเท้าลงไม่ชี้ขึ้น ในตอนแรกที่สอนเพลงรำดารีกีบัส น้องถั่วตัดไม่ให้ความร่วมมือ คือ ไม่เรียนเพลงนี้ แต่เมื่อเห็นเพื่อน ๆ ในชั้นเรียนทำได้ น้องจึงให้ความร่วมมือในการเรียน การมาเรียนรำไทยทุกครั้งของน้องถั่วตัดต้องทาลิปสติกสีแดง เพื่อเพิ่มความมั่นใจในการแสดง

ผู้ปกครองที่มาดูแลเด็กหญิงมินดา เนียมไธสง (ถั่วตัด) เป็นคุณแม่เสียส่วนใหญ่ มีบางครั้งที่คุณพ่อมารับมาส่งบ้าง ซึ่งทางคุณแม่ให้เหตุผลในการพาน้องถั่วตัดมาเรียนนาฏศิลป์ไทยเพราะอยากให้น้องมีความกล้าแสดงออก มีสังคมเพื่อน โดยส่วนตัวคุณแม่สอนรำให้น้องไม่ได้เพราะรำไม่เป็น รำไม่สวย และคุณแม่มีความตั้งใจที่เห็นน้องถั่วตัดรำได้

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7 The 7th STOU National Research Conference

1.3 ไม่ทราบชื่อ – นามสกุล ชื่อเล่น : ที่รัก อายุ 5 ขวบ

พฤติกรรมในชั้นเรียนของน้องที่รัก มีความตั้งใจในการเรียนทุกครั้ง ถึงแม้ว่าจะติดคุ้ยเล่นกับเพื่อนบ้างในบางเวลา ในระหว่างที่เรียนรำถ้าเพลงที่ใช้สอนมีเนื้อเพลง น้องที่รักจะร้องเพลงออกมาเสียงดังฟังชัดทั้งท่อนเอื้อนและเนื้อร้อง ไม่ใช่แค่การแสดงท่ารำและร้องเพลงประกอบเท่านั้น ยังมีการแสดงสีหน้าให้สอดคล้องไปกับดนตรีและเนื้อเพลงด้วย ซึ่งคุณแม่ให้เหตุผลว่าน้องที่รักชอบดูลิเกกับคุณย่าเป็นประจำ ในขณะที่มีการเรียนการสอนถ้าน้องที่รักคุ้ยเล่นกับเพื่อน คุณแม่ของน้องจะดูปรามและจ้องมองพฤติกรรมของน้อง ซึ่งเหตุการณ์นี้ทำให้น้องลดความสนใจไปได้ และน้องมีการควบคุมสติให้มีสมาธิกลับมาเรียนได้ตามปกติ

ผู้ปกครองที่มาดูแลน้องที่รัก เป็นคุณย่าและคุณพ่อ มีบางครั้งที่คุณแม่มาด้วยถ้าไม่ติดเข้าเวรที่ทำงาน ซึ่งทางคุณแม่ของน้องที่รักให้เหตุผลในการพาน้องมาเรียนรำเพราะเห็นว่าน้องที่รักชอบดูลิเก หลังกลับจากชมลิเกก็จะร้องและรำให้คุณแม่และคุณพ่อดู จึงคิดว่าน้องน่าจะสนใจเรียนรำไทยด้วย

1.4 เด็กหญิงรัชชิตา พนมลักษณะจิต ชื่อเล่น : เพี้ย เพี้ย อายุ 4 ขวบ

พฤติกรรมในชั้นเรียนของเด็กหญิงรัชชิตา พนมลักษณะจิต (เพี้ย เพี้ย) เป็นเด็กที่อายุน้อยที่สุดในชั้นเรียน นาฏศิลป์เอื้ออาทร กลุ่มเด็กปฐมวัย มีความตั้งใจและสนใจ รำตามได้บ้างไม่ได้บ้าง ในระหว่างที่มีการเรียนการสอนนั้น น้องเพี้ย เพี้ย จะมองเพื่อน ๆ ที่ไม่ลุกขึ้นมาเรียนด้วยความสงสัย แต่ไม่ได้ถามคุณครู สีหน้าในตอนเรียนจะนิ่งเฉย ไม่พูดคุยกับใครในเวลาเรียน ช่างสังเกตถึงความแตกต่างระหว่างมือจับกับมือปล่อยในบทเพลงระบำศรีวิชัย และเมื่อน้องเพี้ย เพี้ยรู้สึกเหนื่อยจะแสดงออกด้วยการนอนแผ่กับพื้น เพื่อขวางไม่ให้ครูผู้สอนได้สอนรำไทยให้กับนักเรียนคนอื่น ๆ ด้วย

ผู้ปกครองที่มาดูแลเด็กหญิงรัชชิตา พนมลักษณะจิต (เพี้ย เพี้ย) เป็นคุณแม่ ซึ่งคุณแม่ให้เหตุผลว่าไม่รู้ว่าน้องชอบอะไร เลยตัดสินใจว่าที่ไหนคิดราคาถูกหรือสอนฟรีจะพาน้องเพี้ย เพี้ย ไปเรียน พาไปหลายที่แต่ไม่เห็นน้องจะสนใจหรือทำได้ แต่พอพามาเรียนรำไทย ครั้งแรกน้องเพี้ย เพี้ย เห็นพี่ ๆ เรียนระบำศรีวิชัย และลุกขึ้นรำตามแล้วรำได้ รู้สึกดีใจ ซึ่งทางคุณแม่ไม่ได้ผลักดันหรือกระตุ้นให้น้องลุกขึ้นมาเรียน เลยเข้าใจว่ารำไทยน่าจะเป็นสิ่งที่น้องชอบ เพราะปกติน้องเพี้ย เพี้ย ไม่แสดงออกว่าชอบเต้น เหมือนกับเด็ก ๆ หรือเพื่อน ๆ ที่โรงเรียน ตอนเข้าวันเสาร์และวันอาทิตย์น้องจะถามคุณแม่ว่าวันนี้จะเรียนรำไหม อีกด้วย

การอภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง รูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรและพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) ศึกษารูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทร และ 2) ศึกษาพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ซึ่งตามความคิดเห็นของผู้วิจัยนั้น รูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรและพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร มีผลต่อการพัฒนาการของเด็กปฐมวัย ดังนี้

1. รูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทร

การสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรมีรูปแบบการสอนหลัก ๆ อยู่ 4 รูปแบบประกอบกัน คือ

(1) การสอนแบบสาธิต เป็นการสอนที่ครูผู้สอนแสดงหรือกระทำให้เป็นตัวอย่างพร้อม ๆ กับการอธิบาย เป็นการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนสังเกตและปฏิบัติตาม

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

(2) การสอนแบบฝึกปฏิบัติ คือการฝึกฝนซ้ำ ๆ เพื่อเน้นให้ผู้เรียนได้เกิดทักษะ โดยเริ่มจากฝึกปากเปล่าให้คล่องเสียก่อน แล้วจึงร่ำทำท่าทางให้เข้ากับเพลง

(3) การสอนซ่อมเสริม ในกรณีที่ผู้เรียนบางคนไม่สามารถปฏิบัติได้ หรือยังปฏิบัติได้ไม่คล่อง จึงมีการสอนซ่อมเสริม ซึ่งเป็นการสอนเน้นเฉพาะเจาะจงไปที่ตัวผู้เรียน

(4) การสอนแบบให้ปฏิบัติจริง ในกรณีที่มิบุคคลภายนอกติดต่องานให้เด็ก ๆ ได้ไปแสดงในงาน ซึ่งผู้เรียนได้เผชิญกับสถานการณ์จริง ได้เรียนรู้เหตุการณ์ด้วยตนเอง ได้ปฏิบัติงานแสดงจริง โดยไม่มีครูผู้สอนคอยกำกับดูแลอยู่ใกล้ ๆ

2. พฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร

พฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ที่เห็นเด่นชัดที่สุด คือ

(1) การสังเกต อย่างเช่น เด็ก ๆ เริ่มเห็นความแตกต่างระหว่างท่ามือจีบกับมือล้อแก้ว

(2) ความอยากรู้ และกล้าถาม ในชั้นเรียนช่วงเวลาพักหรือก่อนกลับบ้าน หากผู้เรียนมีข้อสงสัยหรือยังทำท่าทางรำไม่ได้ มักขอคำปรึกษาเพื่อคลายข้อสงสัย หรือขอควรปฏิบัติ และฝึกซ้อมจนกว่าจะทำได้

(3) ความแข็งแรงของร่างกาย ในกรณีที่ผู้เรียนต้องทำท่ากระดกเท้าหลัง ยกขาหน้า ซึ่งต้องทำให้ผู้เรียนต้องยืนขาเดียวเป็นเวลานานชั่วขณะหนึ่ง

(4) การควบคุมอารมณ์ ในขณะที่มีการเรียนการสอน หากเด็ก ๆ คุยเล่นกับเพื่อน ผู้ปกครองจะดุปรามและจ้องมองพฤติกรรมของน้อง ซึ่งเหตุการณ์นี้ทำให้เด็ก ๆ ลดความสนใจไปได้ และเด็ก ๆ มีการควบคุมสติให้มีสมาธิกลับมาเรียนได้ตามปกติ

(5) การเข้าสังคม ในช่วงเวลาระหว่างพัก เด็ก ๆ มีการพูดคุยกับเพื่อน ๆ มีแบ่งของเล่นรวมทั้งของกิน ถวายเพื่อน เป็นต้น

พฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ทำให้เด็ก ๆ เกิดการพัฒนาที่ดีขึ้น คือ

(1) พัฒนาการทางร่างกาย เป็นวัยที่สามารถควบคุมร่างกายได้ตามความต้องการของตน สามารถทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง

(2) พัฒนาการทางอารมณ์ เด็กปฐมวัยเริ่มเรียนรู้การแสดงพฤติกรรมตอบสนองอารมณ์จากคนใกล้ชิดรอบข้าง ธรรมชาติของอารมณ์แสดงออกอย่างเปิดเผย ไม่ซับซ้อน หรือแปรปรวนง่าย

(3) พัฒนาการทางสังคม เด็กปฐมวัยมีการปรับตัวและเรียนรู้ มีวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อนใหม่และบุคคลแวดล้อมในสถานศึกษา

(4) พัฒนาการทางสติปัญญา เด็กปฐมวัยมีพัฒนาการทางด้านภาษา สามารถใช้ภาษาพูดและฟังที่เป็นประโยชน์ได้ ชอบเลียนแบบลักษณะท่าทาง อยากรู้อยากเห็น ช่างสงสัย ชอบจินตนาการ ชอบซักถาม แต่สำหรับด้านความจำยังอยู่ในวงจำกัด

ข้อเสนอแนะ

จากงานวิจัยเรื่องรูปแบบการสอนนาฏศิลป์เอื้ออาทรและพฤติกรรมของเด็กปฐมวัยในการเรียนนาฏศิลป์เอื้ออาทร ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 7

The 7th STOU National Research Conference

ผู้ที่ต้องการทำวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็กในช่วงวัยต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงพัฒนาการของผู้เรียนต่อการเรียน นานาชาติไทย ควรมีความรู้พื้นฐานทางด้านการเรียนการสอนนานาชาติไทย ศิลปะการแสดงโขน โดยศึกษาจากเอกสาร หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการหาประเด็นในการศึกษาต่อไป

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. ผู้ที่ต้องการทำงานวิจัยเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็กกับการเรียนนานาชาติไทย ควรทำการศึกษาจากแหล่งความรู้ที่ หลากหลาย ไม่ควรเลือกศึกษาเฉพาะสำนักหรือสถานศึกษาใดที่เดียว เพราะผลการศึกษาจะทำให้ทราบว่าพัฒนาการของเด็ก กับการเรียนนานาชาติไทยมีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร
2. ศึกษาถึงพัฒนาการของเด็กในช่วงวัยต่าง ๆ ในการเรียนนานาชาติไทยเอื้ออาทร

เอกสารอ้างอิง

- ชนติพร ศรีนนท์. (2554, ธันวาคม). ศิลปะสำหรับเด็กปฐมวัย. สืบค้นเมื่อ 20 กรกฎาคม 2560, จาก <http://chanu010.blogspot.com/2011/12/4-cooperative-learning-confidence-self.html>.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2515). หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ตอนดนตรีและนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: แพร่การช่าง.
- บังอร อนุเมธางกูร. (2542). พฤติกรรมการสอนนาฏศิลป์. โครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ. ฉะเชิงเทรา: ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะ ครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏราชชนครินทร์.
- ประวิทย์ ฤทธิชัย. (2558). นาฏศิลป์ : สื่อทางวัฒนธรรมที่มากกว่าความบันเทิง [ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์]. *วารสารศิลปกรรม ศาสตร์วิชาการ วิจัย และงานสร้างสรรค์*, ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม – มิถุนายน, 106-137.
- ไพโรจน์ คะเชนทร์. (ไม่ปรากฏปี). นาฏศิลป์ไทย. สืบค้นเมื่อ 20 กรกฎาคม 2560, จาก <http://kachen.esy.es/pdf30/7นาฏศิลป์ไทย.pdf>.
- รจนา สุนทรานนท์. (2555). ทักษะกระบวนการสอนนาฏศิลป์และดุริยางค์ไทย สอดคล้องตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน. *วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช*, ปีที่ 25 ฉบับที่ 2 เดือนกรกฎาคม – ธันวาคม, 93-107.
- เรณู โกศินานนท์. (2519). รำไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์ ถนนราชดำเนินการ.
- อัปสรสิริ เอี่ยมประชา. (2547, กุมภาพันธ์). พัฒนาการของมนุษย์. สืบค้นเมื่อ 20 กรกฎาคม 2560, จาก http://www.educ-bkkthon.com/blog/apsornsiri/wp-content/uploads/2014/02/เอกสารGS101-บทที่-3_57.pdf.